

КОНФУЦІЙ ПРО СПРАВЕДЛИВІСТЬ

У статті проаналізовано розуміння Конфуцієм справедливості. Зміст цієї категорії Конфуцій співставляє з численними поняттями соціології та етики, що дає йому можливість осмислити різні аспекти природи й сутності цього феномену. З'ясовуючи проблему справедливості, Конфуцій звертається до поняття "благородний муж", необхідною чеснотою якого є справедливість. Основні якості "благородного мужа" – "жень" (гуманність), "ї" (справедливість), "чжі" (знання), "лі" (ритуал), "вень" (вихованість). Смісл "ї" (справедливість) полягає у виконанні людьми взаємних обов'язків відповідно з "чином" кожного – старшого і молодшого, панів і слуг тощо.

В умовах переходу України від "соціалізму" до капіталізму, в процесі якого так звана соціалістична власність опинилась у руках купки олігархів, а рівень життя наших громадян опустився до трагічної позначки (за рівнем життя Україна займає одне з останніх місць серед країн, які входили до Союзу), проблема справедливості стає виключно гострою, актуальною. Пересічні громадяни нашої країни страждають від бідності, а мислителі, як завжди було в такі періоди історії, із ще більшою гостротою задумуються над проблемою справедливості і нерідко подумки повертаються до первісного суспільства, "первісного комунізму", в якому всі були рівними, досліджують історію становлення вчення про справедливість, починаючи з Давнього світу.

Питання про природу і сутність справедливості належить до вічних проблем. Про справедливість ідеться в найдавнішій писемній пам'ятці людства – у "Ведах" (Давня Індія), в усній народній творчості народів. Варто зазначити, що висловлювання про цей феномен не завжди містять термін "справедливість". Так, в українській усній народній творчості поняття "справедливість" часто позначалось терміном "правда" (жити по правді) [1: 13].

Проблему справедливості аналізували мислителі Давньої Індії і Китаю, античної Греції і Риму тощо. Оригінальною є концепція справедливості Конфуція, яка, наскільки нам відомо, окремо ще не аналізувалася.

Метою статті є розгляд розуміння Конфуцієм справедливості.

Конфуцій (Кун-цзи; Кун-Фуцзи) (551 / 552 – 479) – китайський філософ, історик і державний діяч, засновник китайської державної релігії – конфуціанства, творець концепції, яка проіснувала більше двох тисячоліть.

Щоб ґрунтовніше осмислити концепцію справедливості "учителя десяти тисяч поколінь" (як називають Конфуція в Китаї), важливо хоча б коротко ознайомитися з його біографією, насамперед, процесом самовдосконалення. Батько Конфуція належав до найнижчого рангу, а мати – до знатної родини. Конфуцій рано залишився сиротою, тому йому доводилось "виконувати багато презирливих робіт" [2: 49]. З раннього дитинства він захопився ритуалами, знаменитими "китайськими церемоніями", у кожному слушному випадку засипаючи компетентних осіб десятками запитань про значення ритуалу, буквально кожної деталі процедури. Пізніше запитання про сутність кожного вчинку чи вислову стане одним з основних його методів навчання своїх учнів. Навчаючись музики, Конфуцій ставився до себе з виключною вимогливістю. В одній із ситуацій учитель музики, будучи здивованим відповіддю свого учня, піднявся з циновки і двічі поклонився Конфуцію [3: 8]. Високо цінуючи музику, він писав: "Розум одержує освіту в процесі читання од, характер виховується правилами поведінки, остаточну ж освіту дає музика" [3: 67]. Конфуцій назвав основні етапи свого становлення: "У п'ятнадцять років я відчув прагнення вчитися; у тридцятилітньому віці я утвердився; досягнувши сорока, звільнився від сумнівів; у п'ятдесят пізнав веління Неба; у шістдесят мій слух набув проникливості; із семидесяти років я дотримуюсь бажань серця, не порушуючи міри" [3: 59]. Формування особистості Конфуція відбулося до тридцяти років. До цього часу, очевидно, формується основа його етико-філософської концепції, в основі якої лежить визнання тотожності понять космічної і соціальної справедливості. Відповідно з таким світорозумінням Конфуцій вибудував строгу ієрархічну систему, що пронизує собою космос і соціум як єдине сакральне ціле. Звідси, а не з примітивного конформізму, як іноді писали, випливає його висновок про єдність влади і справедливості. У світі, на його думку, існує всезагальний порядок, що пронизує як природу, так і людину, як матеріальні, так і духовні явища, і цей порядок втілений у непорушних законах росту всього живого і в житті самої свідомості. Саме ритуал виступає у Конфуція принципом ієрархічного розуміння буття і формою символічного мислення.

Однією з основних категорій етики Конфуція є "людяність". Саме людяність є тією рисою благородного мужа, яка виражається в багатьох моральних чеснотах, головною з яких є справедливість: "Спрямованість на людяність звільнює від усього недоброго" [3: 31]. Для чого красномовство, якщо

благородний муж "відзначається людяністю" [3: 35]. Давати перевагу труднощам ради досягнення успіху теж називається людяністю" [3: 45]. "Благородний муж прагне говорити просто, а діяти майстерно" [3: 34]. Людяність корениться в синівській шанобливості й послушності старшим [3: 17].

Відповідаючи на запитання учня, що таке людяність, Конфуцій відповів: "Той буде людяним, хто зможе втілити повсюди в Піднебесній п'ять достоїнств: шанобливість, великодушність, правдивість, тямущість, доброту. Шанобливість не викликає принижень, великодушність покоряє всіх, правдивість викликає у людей довіру, тямущість дає змогу досягати успіху, а доброта дає можливість керувати людьми" [3: 110]. На думку Конфуція, достоїнства за певних умов можуть переходити в помилки: "Коли тягнуться до людяності, але не хочуть учитися, то ця помилка призводить до дурості; коли прагнуть виявити свій розум, проте не хочуть учитися, то ця помилка веде до зарозумілості; коли прагнуть бути правдивими, але не хочуть учитися, то ця помилка приносить шкоду; коли прагнуть бути прямими, проте не хочуть учитися, то ця помилка призводить до грубості; коли прагнуть бути відважними, але не хочуть учитися, то ця помилка призводить до смуту; коли прагнуть бути непохитними, проте не хочуть учитися, то ця помилка призводить до безрозсудності" [3: 111]. Необхідною умовою реалізації принципу справедливості є, на думку Конфуція, дотримання ритуалів: "Благородний муж вбачає в справедливості неприкрашену суть. Ритуали використовуються, щоб втілити її у вчинках, покірливість – щоб дати їй проявитися, а щирість – щоб досягнути в ній досконалості. Благородний муж саме такий!" [3: 101]. "Коли правитель любить ритуал, ніхто в народі не наслідиться бути нешанобливим; коли правитель любить справедливість, ніхто в народі не наслідиться бути неслухняним; коли правитель любить правду, ніхто в народі не посміє бути нечесним" [3: 82]. Благородний муж, на думку Конфуція, виконує три заборони: "в молодості, коли гарячим є дихання і кров, він уникає насолод; у зрілості, коли дихання і кров є сильними, він уникає сварок; у старості, коли дихання і кров є слабкими, він уникає жадібності" [3: 107].

Значну увагу приділяє Конфуцій і аналізу моральних вад, несумісних з людяністю, зокрема й вимогами справедливості. Серед основних вад називаються схильність до домислів, надмірна категоричність, упертість, себелюбність [3: 58]. Конфуцій остерігав: "Поряд з благородним мужем припускаються трьох помилок: говорити, коли не час говорити, – це необачно; не говорити, коли настав час говорити, – це скритність; і говорити, не помічаючи його міміки, – це сліпота" [3: 107]. Деякі недоліки стародавніх людей у наш час виявляються в інших недоліках: "Невгамовність у стародавніх виявлялась у норовливості, нині вона виявляється в розпущеності; гордість стародавніх виявляється в стриманості, нині вона виявляється в озлобеності; дурість стародавніх виявлялась в прямоті, нині вона означає тільки брехливість" [3: 113].

Щоб осмислити концепцію справедливості Конфуція, необхідно враховувати специфіку його філософської системи (точніше – соціально-етичної концепції). Якщо в традиційній китайській ідеології центральною темою було відношення правителя ("вана") до Неба як джерела благодаті – магічної сили "де", завдяки якій "ван" ("Син Неба") впорядкував Піднебесну (китайське суспільство), то в Конфуція "де" перестає бути прерогативою правителя. На думку Конфуція, кожна людина відповідальна за стан справ у Піднебесній і здатна на нього впливати. Такий підхід надавав індивіду ширший діапазон вибору, свободи, але водночас і підвищував відповідальність кожного громадянина Китаю за стан справ у суспільстві. Реалізація принципу справедливості, згідно з теорією Конфуція, не детермінується силами Неба чи "вана". Вона значною мірою залежить від кожного громадянина суспільства.

Якщо Лао-цзи трактував "дао" як об'єктивний усесвітній принцип, то Конфуцій тлумачить його як людське "дао" – істинний принцип людської діяльності, а "де", в його інтерпретації, набуває етичного значення.

Еталоном людини, яка йде по шляху дао, Конфуцій вважав "цзюнь-цзи" (шлях "благородного мужа"), визначення якого перебуває в центрі уваги мислителя. "Благородний муж", за Конфуцієм, – осереддя всіх високих моральних якостей людини, її чеснот. Він є морально самостійною і самодостатньою особою, щирим і правдивим у словах, чесним і шанобливим у вчинках, у нього слова не розходяться з ділом. Необхідною чеснотою "благородного мужа" є справедливість.

Поняття "благородний муж" має в Конфуція два значення, що перебувають у взаємозв'язку: по-перше, належність до аристократії і, по-друге, досконалість людини. Сама по собі належність до аристократії, за Конфуцієм, ще не гарантує людську досконалість, оскільки досягнення досконалості передбачає постійну і наполегливу працю над собою. Водночас Конфуцій визнає, що і простолюдин може досягти людської досконалості. Правда, стати "благородним мужем" будь-кому надзвичайно складно (навіть себе він не вважав "благородним мужем"). Очевидно, "благородний муж", на думку Конфуція, – це скоріш ідеал, ніж реальність, своєрідний маяк, на який мали орієнтуватися ті, хто мріяв про максимальне самовдосконалення.

Основні якості "благородного мужа" – "жень" (людинолюбність, милосердя, гуманність), "і" (справедливість), "чжі" (знання), "лі" (ритуал, обряд, етикет, церемонія), "вень" (вихованість).

"Жень" (гуманність) реалізується у стосунках між людьми. Гармонійними і моральними є лише такі стосунки між людьми, що є взаємними, тобто справедливими. Саме Конфуцій сформулював знамените

"золоте правило моральності". На запитання "Чи можливо все життя керуватися одним словом?" Конфуцій відповів: "Це слово – "взаємність", не роби іншим того, чого не бажаєш собі".

Смисл "і" (справедливість) полягає у виконанні людьми взаємних обов'язків відповідно з "чином" кожного – старших і молодших, панів і слуг тощо. Утвердження справедливості в Піднебесній, на думку Конфуція, передбачає "виправлення імен": правитель має бути правителем (вести себе як правитель), підданий – підданим і т. п.

Розуміння Конфуцієм справедливості не вичерпується якістю "і", оскільки всі якості "благородного мужа" прямо чи опосередковано мали сприяти реалізації принципу справедливості. Так, "жень" означає встановлення стосунків між людьми суспільства в дусі солідарності, подібної до родинних стосунків у сім'ї, тобто справедливих стосунків.

У пошуках ідеалу справедливих соціальних стосунків (які регулюються переважно юридично) Конфуцій пропонує орієнтуватися на стосунки в сім'ї (які регулюються переважно нормами моралі, а не нормами права). "Чжі" теж повинне сприяти реалізації принципу справедливості, оскільки передбачає не наявність знання для знання, а знання того, що необхідно робити і як це робити.

Принцип "лі" теж перебуває у зв'язку з розумінням справедливості Конфуцієм, оскільки згідно з цим принципом необхідно дотримуватися правил благопристойності, наслідком чого є міра і упорядкованість поведінки і діяльності людини. А там, де дотримуються упорядкованості, мають орієнтуватися і на принцип справедливості. Упорядкованість стосунків громадян, правильна поведінка передбачає постійний контроль і самоприборкання, підкорення культурній нормі, без якої неможлива стабільність у суспільстві. А принцип справедливості теж спрямований на самоприборкання, обмеження сили впливу егоїзму на поведінку і діяльність людини. Строго дотримуючись правил "лі", "благородний муж", за Конфуцієм, дотримується принципу "вень", стандартів цивілізованості, створених мудрецами-правителями стародавності. Необхідною умовою реалізації принципу справедливості ("і") є дотриманням традицій, що формувалися тривалий час, в яких акумульовано досвід тисячоліть. Зрозуміло, що в цих поглядах має місце й момент консерватизму, проте не рахуватися з традиціями народу, в яких акумульовано тривалий історичний досвід по створенню гармонійного життєздатного справедливого суспільства, щонайменше нераціонально.

З'ясовуючи зміст поняття справедливості, Конфуцій співставляє його з десятками інших понять, що дає змогу розкрити численні аспекти феномену справедливості. Так, щирість, на перший погляд, здається позитивною рисою людини, проте це не завжди відповідає дійсності. У щирості варто бути близьким до справедливості: "Якщо в щирості близький до справедливості, то обіцяне можна виконати" [3: 19]. Бездіяльність у ситуації, коли можна вчинити по справедливості, означає боягузтво [3: 25]. Прагматизм і справедливість не завжди збігаються, тому у своїй діяльності й поведінці не завжди варто керуватися ціллю одержання вигоди: "Благородний муж осягає справедливість. Мала людина осягає вигоду" [3: 33]. Багатство і знатність, одержані нечесно, є несправедливими. Прагнучи реалізувати принцип справедливості, необхідно орієнтуватися на доброчесність: "Якщо для тебе найважливішими є чесність і відданість і ти прагнеш справедливості, то піднесеш доброчесність" [3: 77]. Вибираючи собі друзів, варто орієнтуватися на те, що є троє корисних друзів і троє друзів, які приносять шкоду. Корисними є справедливий друг, щирий друг і друг, який багато знає. А шкідливі друзі – це підслесливий друг, лукавий, нещирий друг і друг красномовний (базіка) [3: 106].

Благородний муж, на думку Конфуція, найбільше цінує справедливість. Коли благородний муж є сміливим, але несправедливим, то він викликає смуту, коли мала людина є сміливою, але несправедливою, то вона стає розбійником [3: 114]. Благородний муж нічим не дорожить і нічого не зневажає, але дотримується того, що справедливе [3: 32]. Він навіть з простими людьми обходиться справедливо [3: 38]. Не можна не погодитися зі справедливим зауваженням, писав Конфуцій, та основне полягає в тому, щоб самому виправитися [3: 61]; "Якщо для тебе найважливішими є чесність і відданість і ти прагнеш справедливості, то тим самим ти піднесеш доброчесність" [3: 77]. Видатною людиною є не та, яку прославляють у країні, а та, яка є відвертою, любить справедливість. Той же, кого прославляють, нерідко лише зовні виявляє людяність, а поводить себе всупереч їй [3: 79].

Конфуцій особливо великого значення надавав справедливості правителя: "Коли правитель любить ритуал, ніхто в народі не посміє бути нешанобливим; коли правитель любить справедливість, ніхто в народі не насмілиться бути неслухняним; коли правитель любить правду, ніхто в народі не посміє бути нечесним" [3: 82]. На запитання свого учня, якою є досконала людина, Конфуцій назвав кілька її властивостей, зазначивши, що "... досконалою також можна вважати й того, хто віддає перевагу справедливості особистій вигоді" [3: 90]. На запитання, чим за добро платити, Конфуцій відповів: "Плати за зло по справедливості, а за добро плати добром" [3: 95]. Проблема справедливості є настільки актуальною, що "... важко бути разом цілий день і з захопленням розумувати, не обговорюючи проблему справедливості" [3: 100]. На запитання, чому князь Прекрасний, який мав невеликий наділ, що перебував у глушині, став гегемоном, Конфуцій відповів, що князь діяв відповідно зі справедливістю.

З'ясовуючи специфіку концепції справедливості Конфуція, необхідно рахуватися з його теорією виправлення імен: "Хай буде царем цар, слуга – слугою, батько – батьком і син – сином"[3: 77].

Для осмислення концепції справедливості, яку пропонував Конфуцій, потрібно орієнтуватися на його моральну вимогу: "Я не хочу робити іншим те, чого я не хочу, щоб інші робили мені" [3: 37].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Березовський І. П. Мудрий оповідач / І. П. Березовський. – К. : Наук. думка, 1962. – 240 с.
2. Переломов Л. С. Конфуцій : життя, учень, судба / Л. С. Переломов. – М. : Наука, 1993. – 440 с.
3. История философии : [энциклопедия]. – Минск : Интерпрессервис ; Книжный дом, 2002. – 1376 с.
4. Альбедиль М. Ф. Индуизм : Творящий ритмы / М. Ф. Альбедиль. – [2-е изд.]. – СПб. : "Азбука-классика" ; "Петербургское Востоковедение", 2004. – 256 с.
5. Буланже П. А. Будда. Конфуций. Жизнь и учение / П. А. Буланже. – М. : Искусство, 1995. – 317 с.
6. Буслинський В. А. Історія філософії / В. А. Буслинський. – Львів : Новий Світ, 2007. – 220 с.
7. Гусейнов А. А. Етика / А. А. Гусейнов, Р. Г. Апрежин. – М. : Гардарика, 1998. – 472 с.
8. Древнекитайская философия : [собрание текстов в двух томах]. – Т. I. – М. : "Мысль", 1972. – 363 с.
9. История философии : [энциклопедия]. – Минск : Интерпрессервис ; Книжный дом, 2002. – 1376 с.
10. Конфуций. Суждения и беседы / Конфуций. – СПб. : Издательский Дом ; "Азбука-классика", 2008. – 224 с.
11. Конфуций. Я верю в древность / Конфуций. – М. : Республика, 1995. – С. 55–61.
12. Мартынов А. С. Конфуцианство : Этапы развития. Конфуций. "Лунь юй" / А. С. Мартынов. – СПб "Азбука классика" ; "Петербургское Востоковедение", 2006. – 352 с.
13. Тофтл М. Г. Етика : [підручник] / М. Г. Тофтл. – Видавництво ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. – 440 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Berezovskiy I. P. Mudryi opovidach [A Wise Narrator] / I. P. Berezovskiy. – K. : Nauk. dumka, 1962. – 240 s.
2. Perelomov L. S. Konfutsii : zhyzn', uchenie, sud'ba [Confucius : Life, Study, Destiny] / L. S. Perelomov. – M. : Nauka, 1993. – 440 s.
3. Istoriia filosofii [The History of Philosophy] : [entsiklopediia]. – Minsk : Interpresservis ; Knizhnyi dom, 2002. – 1376 s.
4. Al'bedil' M. F. Induizm : Tvoriashchii ritmy [Hinduism : Forming Rhythms] / M. F. Al'bedil'. – [2-e izd.]. – SPb. : "Azbuca-klassika" ; "Peterburgskoe Viostokovedenie", 2004. – 256 s.
5. Bulanzhe P. A. Buddha. Confucius. Life and Learning / P. A. Bulanzhe. – M. : Iskusstvo, 1995. – 317 s.
6. Buslyns'kyi V. A. Isroriia filosofii [The History of Philosophy] / V. A. Buslyns'kyi. – L'viv : Novyi Svit, 2007. – 220 s.
7. Guseinov A. A. Etika [Ethics] / A. A. Guseinov, R. G. Apresin. – M. : Gardariki, 1998. – 472 s.
8. Drevnekitaiskaia filosofii [Old Chinese Philosophy] : [sobranie tekstov v dvukh tomakh]. – T. 1. – M. : "Mysl", 1972. – 363 s.
9. Istoriia filosofii [The History of Philosophy] : [entsiklopediia]. – Minsk : Interpresservis ; Knizhnyi dom, 2002. – 1376 s.
10. Confucius. Suzhdeniia i besedy [Perceptions and Talks] / Confucius. – SPb. : Izdatel'skii Dom ; "Azbuca-klassika", 2008. – 224 s.
11. Confucius. Ya veriu v drevnost' [I Believe in Antiquity] / Confucius. – M. : Respublika, 1995. – S. 55–61.
12. Martynov A. S. Konfutsianstvo : Etapy razvitiia. Konfutsii. "Lun' iui" [Confucianism : Development Stages. Confucius. "Lun' iui"]. – SPb "Azbuca klassika" ; "Peterburgskoe Vostokovedenie", 2006. – 352 s.
13. Toftul M. G. Etyka [Ethics] : [pidruchnyk] / M. G. Toftul. – Vydavnytstvo ZhDU im. Ivana Franka, 2011. – 440 s.

Матеріал надійшов до редакції 22.05. 2012 р.

Тофтл М. Г., Шмат Р. П. Конфуцій о справедливости.

В статье проанализировано понимание Конфуцием справедливости. Содержание этой категории Конфуций соотносит со многими понятиями социологии и этики, что даёт ему возможность осмыслить природу и сущность этого феномена. Раскрывая проблему справедливости, Конфуций обращается к понятию "благородный муж", необходимой добродетелью которого есть справедливость. Основные качества "благородного мужа" – "жень" (гуманность), "и" (справедливость), "чжи" (знание), "ли" (ритуал), "вень" (воспитанность). Смысл "и" (справедливость) состоит в исполнении людьми взаимных обязательств в соответствии с "чином" каждого – старшего и младшего, господ и слуг и т. д. и т. п.

Toftul M. G., Shmat R. P. Confucius about Justice.

The article analyzes the understanding of justice by Confucius. The content of this category is compared with the numerous notions in sociology and ethics, which gives us an opportunity to comprehend the nature and essence of its phenomenon. Determining the problem of justice, Confucius addresses to the notion of a "noble man", whose necessary virtue is justice. The main qualities of a "noble man" – "zhen" (humanity), "i" (justice), "chzhi" (knowledge), "li" (ritual), "ven" (breeding). The sense of "i" (justice) is in performance by people mutual duties in accordance with the "rank" of each person – senior and junior, masters and servants, etc.